

Mariola Walczak-Mikołajczakowa
Adam Mickiewicz University in Poznań
mawal@amu.edu.pl
ORCID: 0000-0001-8871-973

Data przesłania tekstu do redakcji: 06.06.2021
Data przyjęcia tekstu do druku: 09.08.2021

Wielkie problemy mikrojęzyka

**Маринела Параскова Младенова, Банатски
български книжовен език в контекста на
славянската микролингвистика. История,
динамика на нормата и езикови политики,
Университетско издателство «Неофит Рилски»,
Благоевград 2021, с. 307.**

ABSTRACT: Walczak-Mikołajczakowa Mariola, *Wielkie problemy mikrojęzyka* (The Great Problems of Micro-language). "Poznańskie Studia Slawistyczne" 21. Poznań 2021. Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences, Adam Mickiewicz University, pp. ISSN 2084-3011.

The article contains a review of Marinela Mladenova's book *Банатски български книжовен език в контекста на славянската микролингвистика. История, динамика на нормата и езикови политики*, the author of which focuses on the normalization and development of the language norms of the Bulgarian minority living in Banat. The literary language of the Banat Bulgarians has the status of an island language because it has been used by the Catholic community for over two hundred years living outside their homeland, in a foreign linguistic environment. It developed its own literary norm through time, mostly under the influence of Croatian, Romanian, and Hungarian, and is now regarded a micro-language. Marinela Mladenova's book, as well as the accompanying article, discuss the political and societal reasons that influenced the development of this standard.

KEYWORDS: Banat; micro-language; codification; language norm

Banaccy Bułgarzy, katolicka społeczność od ponad dwustu lat żyjąca poza ojczyzną, w obcym otoczeniu językowym, posługują się dziś językiem określanym jako wyspowy (Асенова, Ликоманова, Тишева, Джонова, 2007). Ich emigracja z Bułgarii nastąpiła w czasie, kiedy bułgarski język literacki nie był jeszcze skodyfikowany, a ludność posługiwała

się wieloma, bardzo zróżnicowanymi dialektami. Mowa, jaką posługiwali się katolicy, czyli tzw. dialekt paulicjański (Стойков 1967, 37–39; Walczak-Mikołajczakowa, 2004, 54–159), z czasem legła u podstaw znormalizowanego języka Bułgarów banackich, przez nich samych określanego niekiedy jako *palkiensi/palcénsi*, częściej jednak jako banacki bułgarski. Sami użytkownicy języka zdecydowali więc, że w jego nazwie wolą kłaść nacisk na jedność z narodem, z którego się wywodzą, niż na swoją odrębność konfesyjną. Prace nad normalizacją języka rozpoczęli już w połowie XIX w., a za pierwszy słownik języka Bułgarów banackich uznać można *Manen madżarsći-bâlgarsći rêčnić zarad bâlgarsći nârudniškulsći škulâre* – opublikowany w 1886 r., tuż po tym, jak władze wprowadziły obowiązek nauczania w języku węgierskim we wszystkich szkołach znajdujących się pod administracyjnym zarządem Węgier.

Kiedy na mocy traktatu z Triagnon w czerwcu 1920 r. dokonano podziału Banatu, Bułgarzy zamieszkujący tę historyczną krainę stali się obywatelami trzech różnych państw: Rumunii, Węgier oraz Królestwa Serbów, Chorwatów i Słowenów. W każdym z tych krajów inny był ich status, zakres swobód i możliwości pielęgnowania rodzimej kultury i tradycji. Taka sytuacja – niesprzyjająca utrzymaniu jedności językowej (a przede wszystkim utrudniająca wypracowanie wspólnej normy) – trwa do dziś. Najlicniejsza grupa Bułgarów banackich zamieszkuje Rumunię – tam, w miejscowościach Vinga i Stâr Bišnov, już w XIX w. podjęto prace nad normalizacją i kodyfikacją języka, któremu właśnie obszerną monografię poświęciła Marinela Mladenowa, bułgarska badaczka od lat zajmująca się tą problematyką. Mladenowa, która dotąd opublikowała kilkanaście artykułów rozpatrujących szczegółowe kwestie związane z banackim językiem bułgarskim (dotyczyły one m.in. języka bułgarskojęzycznej prasy wychodzącej w Rumunii, problemu wpływów języków obcych, zapożyczeń, stosowania internacjonalizmów, zagadnień związanych z rewitalizacją języka w ostatnim dwudziestoleciu¹), tym razem dostępną współcześnie wiedzę zebrała w jednym tomie, porządkując ją chronologicznie i problemowo. W ten sposób udało je się przedstawić rozwój języka, tempo następujących w nim zmian, a co najważniejsze – przesunięcia w zakresie polityki językowej i związaną z tym dynamikę rozwoju normy.

¹ Obszerny wykaz jej publikacji znaleźć można w omawianej monografii.

Bułgarska diaspora w Banacie, jako jedna z najstarszych i najtrojskliwiej zajmujących się językiem, budziła zainteresowanie badaczy już w XIX w. (Цибрус, 1884; Милетич, 1896, 1897, 1900)². Trwało ono – z różnym nasileniem – przez cały wiek XX. Opublikowana w 1999 r. bibliografia prac poświęconych wprost lub pośrednio Bułgarom banackim obejmuje ponad 150 pozycji (Нягулов, 1999). Od tego czasu nastąpił znaczny przyrost publikacji na ich temat, związany z jednej strony z rewitalizacją banackiej bułgarszczyzny, z drugiej zaś z ogólnoeuropejską tendencją badań tzw. mikrojęzyków³. Termin *mikrojęzyki*, wprowadzony do literatury naukowej w latach 80. XX w. przez rosyjskiego językoznawcę Aleksandra Duliczenkę, mimo iż został poddany wszechstronnej krytyce, utrwalił swoją pozycję i jest obecnie powszechnie stosowany. Na Międzynarodowym Kongresie Sławistów w Bratysławie w roku 1993 problematyka związana ze słowiańskimi mikrojęzykami wyraźnie zaznaczyła swoją obecność i od tego czasu jest szeroko omawiana na każdym kolejnym.

Trudno się zatem dziwić ogromnemu zainteresowaniu językiem Bułgarów banackich, skoro społeczność katolicka już pod koniec XVIII w. czyniła próby wypracowania własnej normy i skodyfikowania swojego charakterystycznego, odrębnego dialektu, znanego jako paulicjański, a wyróżniającego się konsekwentnym stosowaniem alfabetu łacińskiego (Walczak-Mikołajczakowa, 2004, 63–76). Zmuszeni do emigracji najpierw na tereny Wołoszczyzny, a w latach 1738–1741 do Banatu, bułgarscy katolicy, mimo niesprzyjających warunków i zmniejszającej się populacji⁴, troskliwie przechowali do dziś własną, odrębną kulturę i język. Zaznaczyć przy tym należy, że jest to kultura żywa, aktualizowana i dostosowywana

² Sprzyjał temu fakt, że Българско книжно дружество, które z czasem przekształciło się w Bułgarską Akademię Nauk, powstało w 1869 r. (czyli jeszcze w czasie, gdy Bułgaria znajdowała się pod panowaniem osmańskim) w mieście Braiła na terenie Rumunii.

³ „Poznańskie Studia Sławistyczne” poświęciły mikrojęzykom i mikronarodom słowiańskim numer 8 z roku 2015. Jeden z opublikowanych tam artykułów dotyczy Bułgarów banackich (Walczak-Mikołajczakowa, 2015).

⁴ Dokładna liczba Bułgarów banackich nie jest znana. Węgierski etnograf Geza Czirbusz pod koniec XIX w. pisał o 14 368 Bułgarach zamieszkujących Banat (podówczas należący w całości do Węgier) (Czirbusz, 1882, 72–73); Mileticz twierdził, że ich liczba nie przekracza 14 000 (Милетич, 1897, 24), a Jan Vasilčin w oparciu o węgierskie źródła statystyczne ustalił ich liczbę na początku XX w. na 13 500 (Vasilčin, 2013, 169). Nowsze dane są jedynie szacunkowe (Пейковска, 2011).

do nowych wyzwań rzeczywistości, a język Bułgarów banackich przeżywa w XXI w. swoisty renesans. Książka *Банатски български книжовен език в контекста на славянската микролингвистика* jest jego socjolingwistycznym studium.

Marinę Mladenową interesują zmiany w zakresie normy języka Bułgarów banackich, począwszy od jego kodyfikacji przez Josifa Rilla w 1866 r. aż do czasów współczesnych, przy czym zaznacza, że w swoich analizach bierze pod uwagę przede wszystkim teksty o charakterze świeckim. Co prawda ogromna część bułgarskiego piśmiennictwa banackiego ma charakter religijny, ale autorka monografii jest świadoma, że teksty religijne cechują się językowym konserwatyzmem i zachowawczością, co utrudniałoby śledzenie dynamiki zmian, a ta z kolei stanowi główny przedmiot badań bułgarskiej lingwistyki. Autorka pisze:

Във фокуса на това изследване е историята на книжовния език на българите католици от румънската част на Банат, разглеждан като славянски островен микроезик, от кодифицирането му през 1866 година до наши дни (s. 9).

Важен момент от историята на банатските българи е свързан с изграждането на техните църкви и училища. Този процес има пряко отношение към темата на изследването, доколкото книжовният им език е кодифициран именно за нуждите на тези две институции, играещи основna роля за запазването на българите католици като етническа, религиозна и езикова общност през всичките близо 300 години след напускането на родните им места (s. 15).

Z tego też względu Marinela Mladenowa bada głównie język szkolnych podręczników (począwszy od *Bălgârskutu pravopísanji* J. Rilla), książek dla dzieci i młodzieży oraz wychodzących w Banacie czasopism, a nawet publikacji internetowych (pierwsza oficjalna strona internetowa Bułgarów banackich – *Oficiálnata stránica na balgarete-palcene* – pojawiła się w 1999 r. z inicjatywy Nicolae (Miki) Márkova, doktora historii, autora nieopublikowanej dysertacji na temat prasy bułgarskich katolików w Banacie, redaktora zbioru bajek dla dzieci i autora antologii banackiej literatury) (Márkov, 2009; 2010). Dziś jest tych stron kilka, prowadzą je (także w mediach społecznościowych) redakcje czasopism, poszczególne miejscowości (np. <http://starbisnov.blogspot.com>), zespoły taneczne (np. Palučenka) oraz fundacja Falmiz.

Monografię Mladenowej rozpoczynają dwa rozdziały teoretyczne: pierwszy, związany z kwestiami terminologicznymi i uzasadnieniem

traktowania bułgarszczyzny banackiej jako mikrojęzyka o charakterze wyspowym, oraz drugi, który zawiera rozważania na temat normalizacji słowiańskich mikrojęzyków. Kolejny rozdział książki przynosi omówienie dotychczasowych badań języka Bułgarów banackich. Jest to swoisty wstęp do obszernej części przedstawiającej historię normalizacji języka i zmian w obrębie normy od połowy XIX w. do 2021 r. Bardzo szczegółowo została w nim omówiona dynamika rozwoju norm ortograficznych, co ma swoje uzasadnienie w fakcie, iż właśnie ortografia stanowiła zawsze najistotniejszą z punktu widzenia normalizatorów kwestię. Autorka ukazuje tu nie tylko metody stopniowego jej upraszczania (m.in. za sprawą redukcji skomplikowanego początkowo systemu znaków diakrytycznych stosowanych dla zapisu samogłosek), ale także przypomina toczącą się na łamach banackiej prasy w okresie międzywojennym dyskusję na temat tego, czy dla podkreślenia więzi z rodakami żyjącymi w ojczyźnie nie byłoby uzasadnione przejście na alfabet cyrylicy. Całość rozważań ilustruje licznymi cytatami z podręczników i czasopism.

W podrozdziale dotyczącym systemu morfologicznego najobszerniej omówiona została kwestia czasów przeszłych, bowiem w bułgarszczyźnie banackiej – w odróżnieniu od nowobułgarskiego języka literackiego – miał miejsce proces stopniowego zaniku aorystu i imperfectum, których funkcje przejęły niemal w całości formy perfektywne. Autorka przytacza liczne przykłady, którymi unaocznia stopniowe odchodzenie od użycia czasów przeszłych prostych (szczególnie imperfectum). O ile w tekstach z połowy XIX w. występują one jeszcze stosunkowo często, to już pod koniec tego stulecia wyraźny jest ich regres. Proces zaniku użycia czasów przeszłych prostych został przyspieszony w okresie, kiedy popularne stały się rolnicze almanachy (np. *Banátsći Balgarsći kalendar*), chętnie nabywane i czytane w niemal każdym banackim domostwie. Uważa się, że silny wpływ na redukcję systemu czasów wywarły publikowane w nich popularnonaukowe teksty tłumaczone z języka niemieckiego, chorwackiego i węgierskiego, w których dominowały formy czasu teraźniejszego i perfectum. Były one ulubioną lekturą rolników, gdyż zawierały informacje dotyczące nowoczesnych form gospodarowania i nowinek technicznych, a niekiedy ciekawostki związane np. z hodowlą pszczoł, pożytkami płynącymi z jaskółek gniazdujących w ludzkich obejściach itp. Kalendarze dawały także sporą porcję wiedzy o całej Europie, publikowały wiersze

i krótkie formy literackie. Popularność tego rodzaju lektur nie mogła pozostać bez wpływu na używany na co dzień język banackich Bułgarów, tym bardziej, że jednym z celów, jaki stawiali przed sobą wydawcy, było „utrwalenie w ludzkich sercach miłości do własnego języka”:

Tuj išti tozi Kalendár. Da uvede u sêku balgarsku selu, u sêku balgarska kasta, u sêku balgarsku sarce milata kantu májćinija jazić, detu tuka-tám već gu zabraávemi; da sabudi usêštata na zaidinstvutu u balgarskata krav (Fermendžin, 1931).

Brajće Balgare! Balgarsćija jazić ij u opásnust! Balgarsćija jazić se izgube i sas négu se izgubemi sincata balgare ud pu Banátskotu pulje! [...] Mládata balgarska inteligencia se kalné sas vás či nište si ustávime náša milnija jazić da unemej („Balgarsći kalendár”, 1936⁵).

Przełom XIX i XX w. przyniósł także wyraźne zmiany w systemie leksykalnym. Budowanie tego systemu jest w przypadku każdego języka literackiego procesem permanentnym, a wzbogacanie zasobów leksykalnych odbywa się różnymi drogami. W przypadku języka Bułgarów banackich miało miejsce zapożyczanie zarówno z nowobułgarskiego języka literackiego, jak i z innych języków europejskich, szczególnie tych, z którymi mieli codzienny kontakt (rumuńskiego, węgierskiego, serbskiego).

Jak wiadomo, ramy funkcjonowania mikrojęzyków są specyficzne, nie we wszystkich dziedzinach życia znajduje on zastosowanie (Aleksander Duliczenko wylicza 12 sfer wyznaczających funkcjonalne spektrum współczesnych mikrojęzyków). Zamieszkujący Banat Bułgarzy używali własnego języka początkowo przede wszystkim w sferze religijnej (kościół, modlitwy, literatura religijna), szkołach, prasie, korespondencji osobistej i publicystyce. Regres nastąpił w okresie od zakończenia II wojny światowej do lat 90. XX w., kiedy życie kulturalne tej niewielkiej społeczności zostało bardzo ograniczone, a zmiany społeczne oraz rozwój gospodarczy i techniczny powodowały występowanie deficytów leksykalnych, co z kolei pociągało za sobą konieczność przejmowania internacjonalizmów i uzupełniania leksyki za pomocą pożyczek z języków obcych, tworzenia neologizmów i wyrażeń hybrydalnych. Najciekawsze były jednak trwające nieustannie próby rozszerzania zasobów leksykalnych poprzez tworzenie nowych wyrazów na bazie rodzimego materiału słowotwórczego.

⁵ Te same słowa były motywem przewodnim wielu artykułów publikowanych w czasopiśmie „Banátski Balgarsći Głásnić” od 1936 r. do końca jego istnienia, czyli do 1943 r.

W monografii Mładenowej znalazł się rozdział, w którym została opisana dynamika zmian w systemie leksykalnym banackiej bułgarszczyzny.

Nie bez powodu odrębny rozdział książki został poświęcony sytuacji Bułgarów banackich w okresie międzywojennym, kiedy prawa mniejszości narodowych zostały w znacznym stopniu ograniczone, zredukowano liczbę szkół, a zagrożenie asymilacją utrzymywało się na wysokim poziomie. Stan taki trwał także po drugiej wojnie światowej – istotne zmiany nastąpiły dopiero po obaleniu reżimów komunistycznych w Rumunii i Bułgarii, a szczególnie po rozpoczęciu procesu wdrażania praw obowiązujących w Unii Europejskiej, w tym Konwencji Języków Mniejszościowych i Regionalnych. Do wspomnianych pięciu sfer użycia własnego mikrojęzyka dołączyły jeszcze: własne instytucje kulturalne, zespoły folklorystyczne oraz Internet. Obecnie można więc mówić o rewitalizacji języka Bułgarów banackich, co znajduje wyraz m.in. w licznych publikacjach w tym języku. W ostatnich latach ukazały się nowe podręczniki do nauki języka banackiego, zbiory bajek dla dzieci, antologie tekstów folklorystycznych, opracowania związane z miejscowymi tradycjami i obyczajami, przekłady z literatury obcych itd. Zagrożeń można dziś upatrywać w procesach globalizacyjnych i dominacji angielszczyzny, a także migracji ludności do miast i zawieraniu mieszanych małżeństw, o czym również wspomniano w omawianej monografii.

W ten sposób Marinela Mładenowa stworzyła najpełniejszy dotąd opis języka Bułgarów banackich, jego historii i stanu współczesnego. Książka jest bogato ilustrowana fotografiami przedstawiającymi najważniejsze publikacje (okładki książek, tytułowe strony czasopism, istotne artykuły z lokalnej prasy), zawiera także wykaz najważniejszych publikacji od roku 1943 do 2021 (s. 236–243). W aneksie znalazło się miejsce na fototypiczne wydanie fragmentów publikacji ważnych z punktu widzenia rozwoju języka, począwszy od kilku stron z *Bàlgàrsçi kàlindàr zà obštenàtà gudinà 1869*, przez *Dugàžinata ud Madžàrskata Daržavina* Leopolda Kossilkova z 1891, fragmenty *Života i običàja na banatscîte balgare* z 1938, a na przedmowie Rafaela Mirciova do *Làgera na deportirvanjètu* z 2001 roku skończywszy.

Książka Marineli Mładenovej została opublikowana w uniwersyteckim wydawnictwie „Neofit Rilski”, działającym przy Południowo-Zachodnim Uniwersytecie (bułg. Югозападен университет „Неофит Рилски”)

w Błogojewgradzie, potencjalny odbiorca ma zatem prawo oczekiwać solidnego, doskonałego redakcyjnie wydania, czyli publikacji przygotowanej z troską charakterystyczną dla wydawnictw naukowych. Niestety, należy otwarcie stwierdzić, że błogojewgradzki wydawca nie sprostął postawionemu przed nim zadaniu, oddając w ręce czytelników książkę niedopracowaną redakcyjnie, złożoną w sposób typowy raczej dla lat 90. XX w. Wydaje się, że autorkę pozbawiono opieki redaktorskiej, nie zadbano o solidną adyustację i korektę, co więcej, zdarzają się nawet błędy w składzie książki. Wielka szkoda, że ta rzetelnie przygotowana, bogata merytorycznie i ciekawa poznawczo monografia została potraktowana bez należytego jej szacunku. Nie ucierpiała na tym co prawda zawartość treściowa publikacji, która pozostaje opracowaniem cennym, ważnym i niezwykle potrzebnym, ale uniwersytet noszący imię jednego z najwybitniejszych działaczy bułgarskiego Odrodzenia Narodowego, nauczyciela i duchowego przewodnika XIX-wiecznej inteligencji, wystawił sobie niechlubne świadectwo.

Literatura

- „Balgarsci kalendár”, 1936.
- Czirbusz G. (1882). *A délmagyarországi bolgárok ethnologiai magánrajza*. Tmesvár: A Délmagyarországi Természettud. Társ. Kiadása.
- Fermendžin I. (1931). *Banátsći Balgarsći kalendar za gudinata 1931*. Arad–Vinga: Lovrov i drug.
- Márkov M. (2009). *Banátsći balgarsći prkazći*, t. 1–2. Timișoara: Mirton Timișvar.
- Márkov M. (2010). *Antologija na banátskata balgarska literatura*, t. 1. Timișoara: Mirton Timișvar.
- Walczak-Mikołajczakowa, M. (2004). *Piśmiennictwo katolickie w Bułgarii. Język utworów II połowy XVIII wieku*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Walczak-Mikołajczakowa M. (2015). *Bułgarzy banaccy – fenomen trwałości kultury*. „Poznańskie Studia Slawistyczne” nr 8, s. 229–237, <https://doi.org/10.14746/pss.2015.8.15>.
- Stępilewski, A. (red.) (2015). *Mikronarody i mikrojęzyki słowiańskie*. „Poznańskie Studia Slawistyczne”, nr 8.
- Vasilčin, J. (2013). *Dugadžaji ud istorijata na balgarete i na balgarete-palcene*. Timișoara: Editura Waldpress.
- Асенова, П., Ликоманова И., Тишева Ъ., Джонова М. (ред.) (2007). *Българските острови на Балканите*. София: Фигура.

- Милетич, Л. (1896). *На гости у банатските българи*, I: *Във Винга*, II: *В Бешенов*. „Български преглед”, с. 40–57, 63–88.
- Милетич, Л. (1897). *Заселението на католишките българи в Седмиградско и Банат*. „Сборник за народните умотворения, наука и книжнина” кн. XIV, с. 284–543.
- Милетич, Л. (1900). *Книжнината и езикът на банатските българи*. „Сборник за народните умотворения, наука и книжнина” кн. XVI–XVII, с. 339–482.
- Нягулов, Б. (1999). *Банатските българи. История на една малцинствена общност във времето на националните държави*. София: Парадигма.
- Пейковска, П. (2011). *Българските общности в Унгария през XIX–XX век. Миграции и историко-демографска характеристика*. София: Институт за исторически изследвания при БАН.
- Стойков, С. (1967). *Банатски говор*. София: Българска академия на науките.
- Цибрус, Г. (1884). *Южноунгарските българи. Етнографическа скица от проф. Гееза Цибрус*. Превел Ив. А. Георгов. „Периодично списание на Българско книжовно дружество” кн. XII, с. 65–74, кн. XIII, с. 31–51.
- [Asenova, P., Likomanova, I., Tisheva, Y., Dzhonova, M. (red.) (2007). *Bălgarskīte ostrovi na Balkanīte*. Sofia: Figura.
- Miletich, L. (1896). *Na gosti u banatskīte bălgari*, I: *Văv Vinga*, II: *V Beshenov*. „Bălgarski prēglēd”, s. 40–57, 63–88.
- Miletich, L. (1897). *Zaselenieto na katolishkīte bălgari v Sedmigradsko i Banat*. „Sbornik za narodnīte umitvoreniya, nauka i knizhnina” кн. XIV, s. 284–543.
- Miletich, L. (1900). *Knizhninata i ezikăt na banatskīte bălgari*. „Sbornik za narodnīte umitvoreniya, nauka i knizhnina” кн. XVI–XVII, s. 339–482.
- Niagulov, B. (1999). *Banatskīte bălgari. Istoriya na edna maltsinstvena obshtnost văt vremeto na na nacionalnīte dărzhavi*. Sofia: Paradigma.
- Peykovska, P. (2011). *Bălgarskīte obshtnosti d Ungariya prez XIX–XX vek. Migracii i istoriko-demografskata harakteristika*. Sofia: Institut za instoricheski izsledvaniya pri BAN.
- Stoykov, S. (1967). *Banatski govor*. Sofia: Bălgarska akadēmia na naukīte.
- Tsibrus, G. (1884). *Yuzhoungarskīte bălgare. Etnograficheska skitsa ot prof. Geeza Tsibrus*. Prevel Iv. A. Gergov. „Periodichno spisanīe na Bălgarsko knizhovno družestvo” кн. XII, s. 65–74, кн. XIII, s. 31–51].